

Чубкова Юлія Генадзьеўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

chubkova@msu.by

**КРЫНЦЫ ЎСТОЙЛИВЫХ АДЗІНАК
У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
(СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ І ЭТЫМАЛАГІЧНЫ АСПЕКТЫ)**

У артыкуле разглядаецца метадалагічныя асновы для вызначэння іншамоўных адпаведнікаў, агульных з іншымі мовамі адзінак (на шырокім моўным фоне), моўных і тэкставых крыніц і шляхоў паходжання ўстойлівых адзінак сучаснай беларускай мовы, іх гістарычна-этымалагічных характарыстык, лексікаграфічнага і лінгвадыдактычнага апісання. Аналізуецца вынікі выканання ў 2023 годзе НДР “Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхронічны і дыяхранічны аспекты)” па заданні Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў 2021–2025 гг. (ДР № 20211335).

Ключавыя словы: беларуская мова, іншамоўныя запазычэнні, фразеалогія, парэміялогія, лексікаграфія, лінгвадыдактыка

The article examines the methodological bases for determining foreign language equivalents, units common to other languages (on a broad linguistic background), linguistic and textual sources and ways of origin of stable units of the modern Belarusian language, their historical and etymological characteristics, lexicographic and linguistic didactic description. The results of the implementation in 2023 of the Research Project “Belarusian Phraseology, Paremiology, Language Aphoristics on the background of European Languages and Cultures (Synchronous and Diachronic Aspects)” (No. SR20211335) within the State Program of Scientific Research 2021–2025 are depicted.

Keywords: Belarusian, foreign loanwords, phraseology, paremiology, lexicography, linguistic didactics

Актуальнасць даследавання заключаецца, па-першае, у распрацоўцы ў беларускім мовазнаўстве метадалагічных прынцыпаў і крытэрыяў вызначэння іншамовных аналагаў і міжмовных лакун, агульных з іншымі мовамі і ўласна беларускіх адзінак фразеалагічнага, парэміялагічнага, афарыстычнага складу сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на шырокім моўным фоне); па-другое, у гістарычна-этымалагічным апісанні і вызначэнні новых моўных, тэкставых, лінгвакультурных, гістарычных крыніц і шляхоў паходжання фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на шырокім моўным фоне); па-трэцяе, у лексікаграфічнай распрацоўцы іншамовных беларускіх фразеалагізмаў, прыказак, крылатых выразаў, моўных афарызмаў у тлумачальных, вучэбных, супастаўляльных, перакладных слоўніках.

Мэта – распрацаваць прынцыпы і крытэрыі вызначэння і вызначыць новыя міжмовныя адпаведнікі і лакуны, міжмовную агульнасць і спецыфічнасць, моўныя і тэкставыя крыніцы, гістарычна-этымалагічныя характарыстыкі фразеалагізмаў, парэмій, крылатых выразаў, моўных афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Задачы даследавання: 1) вызначыць новыя іншамовныя адпаведнікі, эквіваленты і лакуны адзінак фразеалагічнага, парэміялагічнага, афарыстычнага складу сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на шырокім моўным фоне); 2) вызначыць агульныя з іншымі мовамі (запазычаныя, інтэрнацыянальныя, універсальныя) і спецыфічныя (ўласна беларускія) фразеалагізмы, парэміі, моўныя афарызмы (на шырокім моўным фоне); 3) вызначыць новыя моўныя, тэкставыя, лінгвакультурныя, гістарычныя крыніцы і шляхі паходжання фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на шырокім моўным фоне); 4) вызначыць новыя гістарычна-этымалагічныя характарыстыкі фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (для не менш за 4000 устойлівых выразаў і ўстойлівых фраз).

Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляюцца асноўныя палажэнні агульнай фразеалогіі і парэміялогіі, фразеалогіі і парэміялогіі славянскіх моў (у тым ліку фразеалогіі і парэміялогіі беларускай мовы), германскіх, раманскіх і іншых моў свету, распрацаваныя ў класічных работах Р.Л. Пермякова, М. Куусі, В. Мідэра, У.П. Жукава, В.М. Макіенкі, Д.А. Дабравольскага, А.М. Баранова, А.С. Аксамітава, Ф.М. Янкоўскага, І.Я. Лепешова і інш.

У даследаванні выкарыстаны асноўныя палажэнні і прыёмы метадыкі структурна-семантычнага мадэлявання ўстойлівых адзінак пры іх міжмовным супастаўленні і гістарычна-этымалагічным аналізе, што былі распрацаваны ў работах В. М. Макіенкі, прадстаўнікоў яго навуковай школы і паслядоўнікаў у галіне фразеалогіі і парэміялогіі славянскіх моў.

У выніку даследавання акрэслены прынцыпы і крытэрыі міжмовнай структурнай, семантычнай і функцыянальнай карэляцыі іншамовных адпаведнікаў

фразеалагічных, парэміялагічных, афарыстычных адзінак сучаснай беларускай літаратурнай мовы; устаноўлены новыя іншамоўныя (перакладныя) адпаведнікі фразеалагізмаў, прыказак, моўных афарызмаў (з літаратурных крыніц) сучаснай беларускай літаратурнай мовы, выяўлены міжмоўныя лакуны (на славянскім, раманскім, германскім, цюркскім моўным фоне); вызначаны і апісаны паводле структурных, семантычных і функцыянальных характарыстык корпусы міжмоўных адпаведнікаў найбольш актыўных беларускіх прыказак у германскіх мовах (англійскай, нямецкай, шведскай) і цюркскіх мовах (алтайскай, тувінскай, чувашскай).

Акрэслены прынцыпы і крытэрыі вызначэння агульных з іншымі мовамі ўнікальных (спецыфічна беларускіх) устойлівых адзінак (фразеалагізмаў, прыказак, моўных афарызмаў) у сучаснай беларускай мове; устаноўлены аб'ём і састаў універсальных парэміялагічных адзінак у беларускай мове (на фоне германскіх, фіна-ўгорскіх, цюркскіх моў), аб'ём і састаў інтэрнацыянальных фразеалагічных і эпітанімічных адзінак у беларускай мове (на фоне германскіх, раманскіх, славянскіх моў); аб'ём і састаў спецыфічных (уласна беларускіх) фразеалагізмаў, прыказак, моўных афарызмаў у сучаснай беларускай мове (на фоне германскіх, раманскіх, славянскіх, фіна-ўгорскіх, цюркскіх моў); вызначаны асаблівасці ўжывання запазычаных і інтэрнацыянальных устойлівых адзінак у інтэрнет-куманікацыі.

Акрэслены прынцыпы і крытэрыі вызначэння новых моўных, тэкставых, лінгвакультурных, гістарычных крыніц і шляхоў паходжання ўстойлівых адзінак (фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў) у сучаснай беларускай мове; вызначаны асноўныя мовы-донары запазычаных устойлівых адзінак, дыферэнцаваны і апісаны іншамоўныя тэкставыя крыніцы, вызначаны лінгвакультурныя фактары і гістарычныя ўмовы запазычання іншамоўных устойлівых адзінак у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Акрэслены прынцыпы вызначэння гістарычна-этымалагічных характарыстык фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, вызначаны моўныя крыніцы і гістарычна-этымалагічныя асаблівасці каля 2500 фразеалагічных адзінак, каля 1000 прыказак, каля 500 крылатых выразаў і афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, распрацаваны прынцыпы слоўнікавага апісання гістарычна-этымалагічных характарыстык устойлівых выразаў і ўстойлівых фраз, створаны ўзоры гістарычна-этымалагічных даведнікаў беларускіх фразеалагізмаў, прыказак, моўных афарызмаў.

Падрыхтаваны матэрыялы да слоўнікавага і лінгвакультуралагічнага апісання беларускіх прыказак на славянскім, германскім, цюркскім моўным фоне. Распрацавана навукова-метадычнае абгрунтаванне і практычныя рэкамендацыі па выкарыстанні ўстойлівых адзінак пры выкладанні замежных моў (англійскай, нямецкай) для беларускамоўных студэнтаў ва ўстановах вышэйшай адукацыі. Распрацаваны прынцыпы і створаны ўзоры лексікаграфічнага апісання ўстойлівых адзінак у сучаснай беларускай мове, якія паходзяць з

фальклорных, літаратурных, дыскурсіўных крыніц іншых моў (англійскай, нямецкай, французскай, дацкай, іспанскай, італьянскай, польскай, рускай, чэшскай). Распрацавана навукова-метадычнае абгрунтаванне і практычныя рэкамендацыі па выкарыстанні ўстойлівых адзінак у беларускай мове, якія падходзяць з тэкставых крыніц іншых моў, пры перакладзе (з беларускай мовы і замежных моў – англійскай, нямецкай, шведскай). Падрыхтаваны вучэбна-метадычныя матэрыялы па выкарыстанні новых гістарычна-этымалагічных характарыстык устойлівых выразаў і ўстойлівых фраз у вучэбным працэсе ва ўстановах вышэйшай і сярэдняй адукацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання часткова грунтуецца на публікацыях па выніках папярэдняга года [1–6] і адлюстраваны ў 36 навуковых і навукова-метадычных работах [7–42].

Такім чынам, навуковая навізна вынікаў даследавання заключаецца ў тым, што ўпершыню распрацаваны аб'ектыўныя метадалагічныя падставы для вылучэння ў сінхроніі і ў дыяхраніі агульных з іншымі мовамі і ўласна беларускіх (спрадвечных) адзінак фразеалагічнага фонду, прыказкавага фонду, эпітанімічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а таксама ўпершыню вызначаны новыя моўныя і тэкставыя крыніцы, новыя гістарычна-этымалагічныя характарыстыкі каля 2500 фразеалагічных адзінак, каля 1000 прыказак, каля 500 крылатых выразаў і афарызмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Практычная значнасць вынікаў даследавання заключаецца ў тым, што яны могуць быць шырока выкарыстаны ў галіне прыкладной лінгвістыкі (нарматыўнай і вучэбнай лексікаграфіі, метадыкі выкладання беларускай мовы, лінгвадыдактыкі роднай і замежнай моў, тэорыі і практыкі перакладу, перакладной лексікаграфіі беларускай і іншых моў, літаратурнага рэдагавання).

Даследаванне выканана ў межах ДПНД 2021–2025 гг (заданне ДР № 20211335).

Літаратура

1. Бредис, М. А. Лингвокультурологический комментарий в полилингвальных словарях пословиц / М. А. Бредис, Е. Е. Иванов // Вопросы лексикографии. – 2022. – № 26. – С. 5–29.
2. Василенко, Е. Н. Практика речи: Образование = Sprech Practice: Education : учеб. пособие / Е. Н. Василенко, Л. В. Глуханько. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2022. – 160 с.
3. Губич, П. А. Sprech Practice: Consumer Services : учеб. пособие / П. А. Губич. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2022. – 100 с.
4. Иванов, Е. Е. Афоризм в кругу малых текстовых форм в устном, письменном и электронном дискурсах / Е. Е. Иванов // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2022. – Т. 13. – № 4. – С. 898–924.
5. Иванов, Е. Е. Наследие Библии в языках и культурах народов России и Беларуси / Е. Е. Иванов, В. А. Маслова, В. М. Мокиенко. – М. : РУДН, 2022. – 406 с.
6. Иванов, Е. Е. Функции афористических единиц в русском языке / Е. Е. Иванов // Русистика. – 2022. – Т. 20. – № 2. – С. 167–185.

7. Alyoshin, A. Swedish parallels of Belarusian proverbs: Structural-semantic modeling / A. Alyoshin, E. Ivanov // *Scandinavian Philology*. – 2023. – Vol. 21. – № 1. – Pp. 5–23.

8. Алёшынін, А. С. Прыказкавыя аналогіі ў шведскай і беларускай мовах / Я. Я. Іваноў, А. С. Алёшынін // *Немецкі язык – лінгвадыдактычнае забеспячэнне і метадыка преподавання – III* ; сб. науч. статей / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – С. 75–80.

9. Василенко, Е. Н. English. Developing Speaking and Writing Skills : в 2 ч. / Е. Н. Василенко, Е. Е. Иванов, А. Н. Шестернёва. – Мн. : РИВШ, 2023. – Ч. 1. – 292 с.

10. Василенко, Е. Н. English. Developing Speaking and Writing Skills : в 2 ч. / Е. Н. Василенко, Е. Е. Иванов, А. Н. Шестернёва. – Мн. : РИВШ, 2023. – Ч. 2. – 216 с.

11. Василенко, Е. Н. English. Perspective 1 / Е. Н. Василенко, М. Дубин, Ю. А. Книга. – Мн. : РИВШ, 2023. – 280 с.

12. Василенко, Е. Н. Speech practice: Hobby and leisure time : учеб. пособие / Е. Н. Василенко, П. А. Губич. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – 112 с.

13. Василенко, Е. Н. Speech practice: Shopping and fashion : учеб. пособие / Е. Н. Василенко, П. А. Губич. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – 120 с.

14. Василенко, Е. Н. Speech practice: You and your family : учеб. пособие / Е. Н. Василенко. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – 92 с.

15. Василенко, Е. Н. Немецкие переводные соответствия и эквиваленты фразеологических и паремиологических единиц современного белорусского литературного языка / Е. Н. Василенко // *Актуальные проблемы современной науки, техники и образования* : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 265.

16. Губич, П. А. Общие с другими языками устойчивые единицы белорусского языка / П. А. Губич // *Актуальные проблемы современной науки, техники и образования* : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 266.

17. Доўгаль, А. В. Дыдактычныя матэрыялы да моўнай падрыхтоўкі навучэнцаў IX–XI класаў / А. В. Доўгаль // *Беларуская мова і літаратура*. – 2022. – № 10. – С. 51–57.

18. Иванов, Е. Е. Актуальные задачи изучения иноязычных соответствий устойчивых единиц белорусского языка / Е. Е. Иванов // *Актуальные проблемы современной науки, техники и образования* : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 267.

19. Иванов, Е. Е. Библиейская афористика в белорусском языке (проблема словарного описания) / Е. Е. Иванов // *LI Международная научная филологическая конференция, Санкт-Петербург, 14–21 марта 2023 г.* : сб. тезисов. – СПб. : СПбГУ, 2023. – С. 1267–1268.

20. Иванов, Е. Е. Категоризация отношения к действительности в паремиологических единицах / Е. Е. Иванов // *Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. – 2023. – Т. 14. – № 4. – С. 1154–1177.

21. Іваноў, Я. Я. Да складання слоўніка крылатых афарызмаў беларускай мовы з індэмаўных крыніц / Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология и паремиология* : сб. науч. статей. Вып. 3 / отв. ред. Е. И. Тимошенко. – Гомель : ГГУ, 2023. – С. 88–95.

22. Іваноў, Я. Я. Кагнітыўна-семантычная катэгарызацыя парэміялагічных адзінак паводле адносін да рэчаіснасці / Я. Я. Іваноў // *Ученые записки ВГУ им. П.М. Машерова*. – 2023. – Т. 38. – С. 140–150.

23. Іваноў, Я. Я. Канцэптуальныя асновы і актуальныя праблемы лінгвістычнага апісання афарызма / Я. Я. Іваноў // *Вестник МДПУ имени И. П. Шамякина*. – 2023. – № 2 (62). – С. 135–141.

24. Іваноў, Я. Я. Рэтраспекцыі філалагічнага вывучэння афарызма (другая палова XX – пачатак XXI ст.) / Я. Я. Іваноў // *Труды БГТУ Серия 4*. – 2023. – № 2 (273). – С. 80–88.

25. Іваноў, Я. Я. Уласцівасці і разнавіднасці афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Скориновские чтения – 2023. Книжная культура: традиции и новаторство: материалы VI Междунар. форума, 28–30 сентября 2023 г. / под ред. В. И. Куликовича. – Мн. : БГТУ, 2023. – С. 408–413.

26. Іваноў, Я. Я. Функцыянальна актыўныя фразеалагічныя адзінкі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / Я. Я. Іваноў // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. статей / редкол.: В. Д. Старичёнок [и др.]. – Мн. : БГПУ, 2023. – С. 132–135.

27. Петрушевская, Ю. А. Общие с другими языками паремиологические единицы в белорусском языке / Ю. А. Петрушевская // Язык и межкультурные коммуникации : сборник научных статей / редкол.: В. Д. Старичёнок [и др.]. – Мн. : БГПУ, 2023. – С. 324–328.

28. Петрушевская, Ю. А. Пословицы как часть афористического фонда белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 270.

29. Петрушевская, Ю. А. Провербиальные параллели в белорусском и вепском языках / Ю. А. Петрушевская // На перекрестке культур: единство языка, литературы и образования – III : сб. науч. статей / под ред. А. К. Шевцовой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – С. 87–92.

30. Петрушевская, Ю. А. Провербиальные универсалии в тувинском пословичном фонде (на фоне современных европейских языков) / Ю. А. Петрушевская // New Research of Tuva. – 2023. – № 1. – С. 259–279.

31. Петрушэўская, Ю. А. Падыходы да вывучэння прыказак у сучасным беларускім мовазнаўстве / Ю. А. Петрушэўская // Славянская фразеология и паремиология : сб. науч. статей. Вып. 3 / отв. ред. Е. И. Тимошенко. – Гомель : ГГУ, 2023. – С. 180–185.

32. Старостина, А. М. Источники происхождения устойчивых единиц, заимствованных из немецкого языка в белорусский / А. М. Старостина // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 274.

33. Степанова, Е. Д. Английские переводные соответствия и эквиваленты фразеологических и паремиологических единиц современного белорусского литературного языка / Е. Д. Степанова // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 275.

34. Теплякова, А. Д. Крылатые слова в белорусском языке в историко-этимологическом аспекте / А. Д. Теплякова // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 276.

35. Теплякова, А. Д. Лексикографическое описание франкоязычных заимствований крылатых слов в белорусском языке / А. Д. Теплякова // «Благословенны первые шаги...» : сб. науч. статей / под ред. С. Г. Шулежковой. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Вып. 17. – С. 123–128.

36. Цеплякова, А. Д. Крылатыя словы з еўрапейскіх літаратурных і фальклорных крыніц у беларускай мове (да праблемы лексікаграфічнага апісання) / А. Д. Цеплякова // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. статей / редкол.: В. Д. Старичёнок [и др.]. – Мн. : БГПУ, 2023. – С. 464–468.

37. Цеплякова, А. Д. Крылатыя словы ў беларускай мове (матэрыялы да слоўніка) / А. Д. Цеплякова // Скориновские чтения – 2023. Книжная культура: традиции и новаторство: материалы VI Междунар. форума, 28–30 сентября 2023 г. / под ред. В. И. Куликовича. – Мн. : БГТУ, 2023. – С. 340–345.

38. Цеплякова, А. Д. Крылатыя словы ў беларускай мове з іншамоўных крыніц (па-за фразеалагічнымі слоўнікамі) / А. Д. Цеплякова // Труды БГТУ. Серия 4. – 2023. – № 2 (273). – С. 128–137.

39. Цеплякова, А. Д. Лексікаграфічнае апісанне крылатых слоў з іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) літаратурных і фальклорных крыніц у сучаснай беларускай літаратурнай мове / А. Д. Цеплякова // Славянская фразеология и паремология : сб. науч. статей. Вып. 3 / отв. ред. Е. И. Тимошенко. – Гомель : ГГУ, 2023. – С. 235–241.

40. Цеплякова, А. Д. Прынцыпы ўкладання новага слоўніка іншамоўных крылатых слоў беларускай мовы / А. Д. Цеплякова // На перекрестке культур: единство языка, литературы и образования – III : сб. науч. статей / под ред. А. К. Шевцовой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – С. 287–291.

41. Цеплякова, А. Д. Функцыянаванне нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў у беларускай мове / А. Д. Цеплякова // Немецкий язык – лингводидактическое обеспечение и методика преподавания – III : сб. науч. статей / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2023. – С. 107–111.

42. Чубкова, Ю. Г. Текстовые источники устойчивых единиц белорусского языка (на фоне русского языка) / Ю. Г. Чубкова, Е. Е. Иванов // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования : в 3 т. – Магнитогорск : МГТУ, 2023. – Т. 3. – С. 277.